

Αγγελική Μουζακίτη

Η ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΙΚΗ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ
ΣΤΗ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ.
ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ

Στο παρόν άρθρο¹ θα επιχειρηθεί η σκιαγράφηση των τάσεων που επικράτησαν στην ιστοριογραφία σχετικά με τις εξελίξεις στη μεσοπολεμική Γιουγκοσλαβία². Φυσικά δεν πρόκειται για μία εκτενή ανάλυση αλλά για μία πρώτη προσέγγιση ενός σύνθετου από πολλές απόψεις θέματος. Για λόγους μεθοδολογικούς θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας στις σερβοκροατικές σχέσεις, ένα ακανθώδες ζήτημα το οποίο σφράγισε την ιστορική πορεία του πρώτου γιουγκοσλαβικού κράτους. Η αντιπαράθεση μεταξύ Σέρβων και Κροατών είχε άμεσο και καίριο αντίκτυπο στη συνοχή της γιουγκοσλαβικής κρατικής οντότητας, καθώς κάλυπτε όλες σχεδόν τις εκφάνσεις του πολιτικού και κοινωνικού γίγνεσθαι και έθιγε –επομένως– πτυχές τόσο της εσωτερικής όσο και της εξωτερικής πολιτικής. Επρόκειτο για μία αντιπαράθεση η οποία είχε ως αιχμή του δόρατος τον τρόπο διακυβέρνησης του νεοπαγούς κρατικού μορφώματος. Συγκεκριμένα οι Σέρβοι, διαθέτοντας την προγενέστερη εμπειρία μίας ανεξάρτητης κρατικής οντότητας, αντιμετώπιζαν το γιουγκοσλαβικό κράτος ως μία συνέχεια του σερβικού κράτους και γι' αυτό τον λόγο προσπάθησαν να προωθήσουν το συγκεντρωτικό μοντέλο διακυβέρνησης, το οποίο θα τους έδινε τη δυνατότητα να έχουν τον πρώτο λόγο στη λήψη αποφάσεων για κρίσιμα ζητήματα. Αντίθετα οι Κροάτες, με εφελτήριο το θεσμικό περιβλήμα του καθεστώτος αυτονομίας που απολάμβαναν στα πλαίσια

1. Για τη συγραφή του συγκεκριμένου άρθρου αντλήθηκαν πολλά στοιχεία από την πρωτεύουσα μεταπτυχιακή εργασία της Αγγελικής Μουζακίτη, *Παράμετροι των Σχέσεων Σέρβων και Κροατών στο Α΄ Γιουγκοσλαβικό Κράτος (Από το 1929 έως το 1939)*, Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία, Τομέας Νέοτερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 6-16.

2. Όπως είναι γνωστό, το γιουγκοσλαβικό κράτος στο χρονικό διάστημα 1918-1929 έφερε το όνομα *Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων*. Μετονομάστηκε σε *Γιουγκοσλαβία* με το *Διάταγμα για την Ονομασία και τη Διαίρεση του Βασιλείου σε Διοικητικές Περιφέρειες* (*Zakon o Nazivu i Podeli Kraljevine na Upravna Područja*), το οποίο εκδόθηκε στις 3 Οκτωβρίου 1929. Βλ. σχετικά Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas* (Πηγές σχετικά με τη Γιουγκοσλαβία. Ιστορία από την ίδρυση του κράτους μέχρι σήμερα), Zagreb 1968, σ. 296. Πλέον οι ερευνητές, όταν κάνουν λόγο για *μεσοπολεμικό γιουγκοσλαβικό κράτος* ή *πρώτο γιουγκοσλαβικό κράτος*, αναφέρονται σε όλη τη χρονική περίοδο από το έτος ίδρυσής του το 1918 μέχρι την κατάρρευσή του το έτος 1941.

της Αυστροουγγαρίας, προτιμούσαν την αποκεντρωτική λύση και ήταν ιδιαίτερα δυσαρεστημένοι από το γεγονός ότι οι Σέρβοι κατείχαν θέσεις-κλειδιά στον κρατικό μηχανισμό. Η διαμάχη μεταξύ Σέρβων και Κροατών, η οποία ταλάνισε το κράτος από την αρχή της δημιουργίας του, το έτος 1918, μέχρι το 1941, εκδηλώθηκε σε πολλά επίπεδα, έλαβε διάφορες μορφές και πέρασε διάφορα στάδια, καθώς επενεργούσε σε αυτή ένα ευρύ φάσμα παραγόντων.

Η ιστοριογραφική παραγωγή που αναπτύχθηκε σχετικά με την περίοδο του μεσοπολέμου και τις σερβοκροατικές σχέσεις είναι κυρίως σερβική και κροατική και μπορεί να χωριστεί σε δύο μεγάλες κατηγορίες: στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι μελέτες που δημοσιεύθηκαν στο χρονικό διάστημα από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80, ενώ στη δεύτερη τα έργα που συντάχθηκαν από τις αρχές της δεκαετίας του '90 μέχρι σήμερα.

Η πρώτη κατηγορία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς εμπεριέχει διάφορες τάσεις και ετερόκλητα στοιχεία που αντικατοπτρίζουν στην ουσία τις οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές εξελίξεις στη Γιουγκοσλαβία του Τίτο. Συγκεκριμένα, η ιστοριογραφική παραγωγή της σοσιαλιστικής Γιουγκοσλαβίας διευρύνθηκε ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του '50, του '60 και του '70 με τη δημοσίευση επιστημονικών εργασιών, την έκδοση περιοδικών και τη διεξαγωγή συνεδρίων με στόχο τη συστηματικότερη και μεθοδικότερη ενασχόληση με θέματα σύγχρονης ιστορίας. Στην ανάπτυξη μάλιστα της προβληματικής που άπτεται ζητημάτων σχετικών με τις εξελίξεις στο μεσοπολεμικό γιουγκοσλαβικό κράτος πρωτοστάτησαν επιστημονικά ιδρύματα, των οποίων το ερευνητικό έργο, αν και δεν στερείται μεροληψίας, αποτελεί σημαντικό εφαλτήριο για κάθε ερευνητή. Ιδιαίτερης μνείας χρήζει η περίπτωση του *Ινστιτούτου Σύγχρονης Ιστορίας* (Institut za Savremenu Istoriju) στο Βελιγράδι, το οποίο δημιουργήθηκε το 1969 ως αποτέλεσμα της συγχώνευσης του τμήματος *Ιστορίας του Γιουγκοσλαβικού Εργατικού Κινήματος* του *Ινστιτούτου Μελετών του Εργατικού Κινήματος* και του τμήματος *Ιστορίας του Ινστιτούτου Κοινωνικών Επιστημών*. Το επιστημονικό προσωπικό και οι εξωτερικοί συνεργάτες του έχουν ασχοληθεί κυρίως με τη συλλογή, την επεξεργασία και τη δημοσίευση αρχειακού υλικού, την εκπόνηση μελετών και τη διεξαγωγή ερευνητικών προγραμμάτων για την οικονομική, κοινωνική και πολιτική ιστορία του γιουγκοσλαβικού κράτους. Το περιοδικό *Istorija XX veka* (Ιστορία του 20ού αιώνα) του ινστιτούτου έχει πολύ συχνά φιλοξενήσει επιστημονικά άρθρα που έχουν στηριχθεί στην αξιοποίηση πρωτογενούς και δευτερογενούς υλικού σχετικά με το ζήτημα των σερβοκροατικών σχέσεων στον μεσοπόλεμο, πάντοτε βέβαια αναφορικά με τα ποικίλα εσωτερικά και εξωτερικά προβλήματα που αντιμετώπιζε εκείνη την περίοδο το γιουγκοσλαβικό

κρατικό μόρφωμα³.

Ιδιαίτερα πλούσια επίσης ερευνητική δραστηριότητα στον τομέα της σύγχρονης ιστορίας της Γιουγκοσλαβίας, αλλά σε συνάρτηση με την Κροατία, ανέπτυξαν δύο επιστημονικά ινστιτούτα με έδρα το Ζάγκρεμπ. Πρόκειται για το *Ινστιτούτο Ιστορίας του Εργατικού Κινήματος* (Institut za historiju radničkog pokreta) και το *Ινστιτούτο Κροατικής Ιστορίας* του Πανεπιστημίου του Ζάγκρεμπ (Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu), τα οποία ιδρύθηκαν το 1961 και το 1971 αντίστοιχα. Το πρώτο ινστιτούτο από το 1969 άρχισε να εκδίδει ένα περιοδικό, το *Časopis za suvremenu povijest* (Περιοδικό Σύγχρονης Ιστορίας), τα άρθρα του οποίου εστιάζουν στην ιστορία του γιουγκοσλαβικού κράτους και επομένως μπορούν να αντληθούν και από εκεί πολύτιμα στοιχεία. Το δεύτερο ινστιτούτο ιδρύθηκε, προκειμένου να προαχθεί η έρευνα σχετικά με την ιστορία της Κροατίας από τον 19ο αιώνα έως το 1941⁴. Με τα τρία προαναφερθέντα ινστιτούτα συνεργάστηκαν μεταξύ άλλων και επιφανείς επιστήμονες ειδικευμένοι σε θέματα μεσοπολέμου, όπως για παράδειγμα ο Ljubo Boban και ο Todor Stojkon, των οποίων οι μελέτες και τα άρθρα, με την παράθεση συναφών πηγών, προσκομίζουν πολλά χρήσιμα στοιχεία και επομένως είναι πολύ κατατοπιστικά για τον ερευνητή της συγκεκριμένης περιόδου⁵.

Αυτά που πρέπει να επισημανθούν σχετικά με την ιστοριογραφία της συγκεκριμένης περιόδου είναι τα εξής: Πρώτα από όλα, οι ιστορικοί της μεταπολεμικής περιόδου αντιμετώπισαν ιδιαίζουσες συνθήκες και πρακτικές δυσκολίες στην προσπάθειά τους να μελετήσουν γεγονότα του πρόσφατου παρελθόντος. Το φορτισμένο ιδεολογικό και πολιτικό κλίμα των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων και η αναπόφευκτη σύγχυση που προκαλείτο από την προσπάθεια εδραίωσης ενός νέου κρατικού συστήματος και εξοικείωσης με καινούριους μηχανισμούς εξουσίας, απέτέλεσαν αρκετές φορές τροχοπέδη στην ορθολογική ερμηνεία του παρελθόντος. Η ενασχόληση μάλιστα με τη

3. Dragoslav Janković (ed.), *The Historiography of Yugoslavia 1965-1975*, The Association of Yugoslav Historical Societies, Belgrade 1975, σ. 13-21.

4. Ο.π., σ. 482-485.

5. Ο Ljubo Boban ασχολήθηκε ιδιαίτερα με μία σημαντική παράμετρο των σεφβοκρατικών σχέσεων κατά τον μεσοπόλεμο και συγκεκριμένα με την πολιτική που ακολούθησε το Κροατικό Αγροτικό Κόμμα υπό την ηγεσία του Vladko Maček κατά την περίοδο 1929-1941. Βλ. ενδεικτικά τις μονογραφίες Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček* (Το Σύμφωνο Cvetković-Maček), Institut društvenih nauka, Beograd 1965 και του ίδιου, *Maček i politika Hrvatske Seljačke Stranke 1928-1941* (Ο Maček και η πολιτική του Κροατικού Αγροτικού Κόμματος 1928-1941), 2 τόμοι, Zagreb, Liber, 1974. Ο Todor Stojkon ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την περίοδο διακυβέρνησης του Milan Stojadinović: Todor Stojkon, *Vlada Milana Stojadinovića 1935-1937* (Η κυβέρνηση του Milan Stojadinović 1935-1937), Institut za Savremenu Istoriju, Beograd 1985.

σύγχρονη ιστορία προσέκρουε, εκτός των άλλων, στο διάσπαρτο αδημοσίευτο υλικό, την αδυναμία πρόσβασης σε αυτό και την ελλιπή κατάρτιση όσων ασχολούνταν με τη διαφύλαξη αρχειακών πηγών⁶. Επιπλέον, διακρίνεται ένας σαφής προσανατολισμός της έρευνας προς την οικονομική και κοινωνική ιστορία που αντανακλά τις νέες κατευθύνσεις στην ευρωπαϊκή και ειδικότερα τη γιουγκοσλαβική ιστοριογραφία. Η ανάγκη εμπέδωσης της σοσιαλιστικής ιδεολογίας του Τίτο και της αρχής της «ενότητας και αδελφότητας» (*jedinstvo i bratstvo*) προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό τα ερμηνευτικά και μεθοδολογικά πλαίσια στα οποία κινήθηκαν τα ιστοριογραφικά έργα της εποχής. Όσον αφορά τον μεσοπόλεμο και τις σερβοκροατικές σχέσεις, κοινός παρονομαστής αυτών των έργων ήταν η παρουσίαση της «καπιταλιστικής και συγκεντρωτικής ολιγαρχίας» ως του κύριου συντελεστή των εθνικών αντιπαράθεσεων και της κακοδαιμονίας που κυριαρχούσαν στο μεσοπολεμικό γιουγκοσλαβικό κράτος. Πρόκειται για μελέτες που, αν και προωθούσαν την έρευνα γύρω από φλέγοντα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που τάλανισαν τη μεσοπολεμική Γιουγκοσλαβία, προέβαιναν σε μία μονόπλευρη ανάλυση και ερμηνεία της διαμάχης μεταξύ Σέρβων και Κροατών και παρέβλεπαν βασικές παραμέτρους των σερβοκροατικών σχέσεων⁷.

Αυτό βέβαια που πρέπει να ληφθεί οπωσδήποτε υπόψη σε σχέση με όσα ινστιτούτα ιδρύθηκαν κατά τη σοσιαλιστική περίοδο, είναι μία μεγάλη αντίφαση: Ενώ υποτίθεται ότι η οργανωτική δομή, οι επιστημονικοί συνεργάτες και το θεσμικό πλαίσιο που περιέβαλλε τη λειτουργία τους εξυπηρετούν τους σκοπούς ανάπτυξης μίας ενιαίας γιουγκοσλαβικής ιστοριογραφίας σύμφωνα με τα σοσιαλιστικά πρότυπα, οι προσανατολισμοί της ερευνητικής δραστηριότητάς τους ακολουθούν είτε τη σερβική παραλλαγή είτε την κροατική διάσταση του γιουγκοσλαβισμού, χωρίς βέβαια να αποκλίνουν προς ακραίες απόψεις. Έτσι διαπιστώνονται δύο αντιτιθέμενες τάσεις στην ιστοριογραφία της σοσιαλιστικής περιόδου: η πρώτη τάση εκφράζεται με μελέτες που εντάσσονται στο πλαίσιο ανάπτυξης μίας ενιαίας γιουγκοσλαβικής ιστοριογραφίας σύμφωνα με τις επιταγές του σοσιαλισμού και καλύπτουν χρονικά το διάστημα από τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως τις αρχές της δεκαετίας του '60. Η δεύτερη τάση στην ιστοριογραφία εμφανίζεται σταδιακά από

6. Đorđe Stanković - Ljubodrag Dimić, *Istoriografija pod nadzorom. Prilozi istoriji istoriografije* (Η Ιστοριογραφία υπό επίτηρηση. Συμβολές στην ιστορία της ιστοριογραφίας), τ. 1, Beograd 1996, σ. 159 κ.ε.

7. Βλ. ενδεικτικά τη μελέτη του Ferdo Čulinović, *Stom stare Jugoslavije* (Η πτώση της παλαιάς Γιουγκοσλαβίας), Školska Knjiga, Zagreb 1958 καθώς και το δίτομο έργο του ιδίου *Jugoslavija između dva rata* (Η Γιουγκοσλαβία ανάμεσα στους δύο πολέμους), 2 τόμοι, Zagreb, JAZU, 1961.

τα μέσα της δεκαετίας του '60 περίπου και προσλαμβάνει ιδιαίτερη δυναμική κατά τη δεκαετία του '70. Συγκεκριμένα, στο γιουγκοσλαβικό κράτος έλαβε χώρα ένα ευρύ φάσμα οικονομικών και πολιτικών μεταρρυθμίσεων που μεταφραζόταν σε εκχώρηση σημαντικής οικονομικής και πολιτικής δύναμης από το ομοσπονδιακό επίπεδο στις ομόσπονδες δημοκρατίες, με αποκορύφωμα το αποκεντρωτικό Σύνταγμα του 1974. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ανάδυση νέων πνευματικών και πολιτικών ελίτ με συμφέροντα και ερείσματα όχι πλέον στο πλαίσιο της γιουγκοσλαβικής ομοσπονδίας, αλλά στο πλαίσιο της εκάστοτε δημοκρατίας στην οποία δρούσαν. Έτσι, από μεγάλο μέρος του πνευματικού κόσμου άρχισαν να τίθενται επί τάπητος ζητήματα που αφορούσαν τις νομικές και πολιτικές βάσεις του γιουγκοσλαβικού ομοσπονδιακού οικοδομήματος, με αποτέλεσμα την εκδήλωση οξυτάτων αντιπαράθεσεων κυρίως μεταξύ Σέρβων και Κροατών ιστορικών σχετικά με το εθνικό ζήτημα, οι οποίες σφράγισαν ανεξίτηλα την ιστοριογραφία εκείνης της περιόδου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι θεωρητικές διαμάχες μεταξύ του Σέρβου ιστορικού Μ. Εκμεčić και της Μ. Gross, με αφορμή την έκδοση της *Ιστορίας της Γιουγκοσλαβίας* το 1972 από τον Μ. Εκμεčić και άλλους συγγραφείς, οι οποίες στην ουσία αντικατόπτριζαν τη σύγκρουση μεταξύ της σερβικής και της κροατικής εθνικής ιδεολογίας. Σαφές δείγμα του νέου κλίματος που άρχισε να δημιουργείται είναι η άποψη της Μ. Gross, σύμφωνα με την οποία το συλλογικό έργο των Ι. Βοζić, Σ. Čirković, Μ. Εκμεčić και V. Dedijer για την ιστορία της Γιουγκοσλαβίας προωθούσε την ιδεολογία του πρώτου γιουγκοσλαβικού κράτους, καθώς ταύτιζε τους σερβικούς εθνικούς στόχους με τη γιουγκοσλαβική ιδεολογία και παρουσίαζε τους Κροάτες να διαδραματίζουν έναν περιθωριακό ρόλο στην πολιτική ζωή της Γιουγκοσλαβίας⁸.

Οι προαναφερθείσες διαμάχες αντικατόπτριζαν φυσικά τους πρώτους κλυδωνισμούς στο γιουγκοσλαβικό οικοδόμημα. Η απόρριψη βέβαια του

8. Ι. Βοζić - Σ. Čirković - Μ. Εκμεčić - V. Dedijer (επιμ.), *Istorija Jugoslavije* (Η ιστορία της Γιουγκοσλαβίας), Prosveta, Beograd 1970. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. σχετ. Mirjana Gross, «Ideja jugoslavenstva u XIX stoljeću u "Istoriji Jugoslavije"» (Η ιδέα του γιουγκοσλαβισμού κατά τον 19ο αιώνα στην 'Ιστορία της Γιουγκοσλαβίας'), *Časopis za suvremenu povijest* 5 (1973), αρ. 2, σ. 8-21 και της ίδιας, «Ideja jugoslavenstva u XIX stoljeću i dogmatski nacionalizam» (Η ιδέα του γιουγκοσλαβισμού κατά τον 19ο αιώνα και ο δογματικός εθνικισμός), *Jugoslavenski Istorijski Časopis* 14 (1975), αρ. 3-4, σ. 121-160, καθώς επίσης την απάντηση του Σέρβου ιστορικού Μ. Εκμεčić, «Odgovor na neke kritike "Istorije Jugoslavije"» (XIX vek) [Απάντηση σε κάποιες κριτικές της «Ιστορίας της Γιουγκοσλαβίας» (19ος αιώνας)], *Jugoslavenski Istorijski Časopis* 13 (1974), αρ. 1-2, σ. 217-287. Επίσης βλ. Μελπομένη Κατσαροπούλου, *Η προγραμματική βάση της σερβικής εθνικής τον 19ο και 20ό αιώνα. Το «Načertanije» του Ηλία Γκάράσιν*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 234-237.

γιουγκοσλαβισμού είναι έκδηλη κυρίως στις μελέτες των Σέρβων και Κροατών του εξωτερικού. Οι περισσότεροι από αυτούς αναγκάστηκαν εκ των πραγμάτων να μεταβούν σε χώρες της Ευρώπης και στην Αμερική, ιδιαίτερα από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και εξής, εξαιτίας κυρίως της αντίθεσής τους προς το νέο καθεστώς. Εμφορούμενοι οι περισσότεροι από τα ιδεώδη της Μεγάλης Σερβίας και της Μεγάλης Κροατίας αντίστοιχα, προσπάθησαν με τη δημοσίευση περιοδικών και την ίδρυση διαφόρων συλλόγων να προωθήσουν τη μελέτη της ιστορίας, της γλώσσας και του πολιτισμού τους⁹. Ως προς αυτό δραστηριοποιήθηκαν ιδιαίτερα οι Κροάτες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το *Journal of Croatian Studies*, το περιοδικό το οποίο εκδίδεται στη Νέα Υόρκη από την Κροατική Ακαδημία της Αμερικής, από το 1960 και εξής. Στα τεύχη του περιέχονται άρθρα που άπτονται ζητημάτων κροατικής ιστορίας, γλώσσας και πολιτισμού δίνοντας πάντοτε έμφαση στα ιστορικά δίκαια του κροατικού έθνους¹⁰.

Η δεύτερη μεγάλη κατηγορία των έργων καλύπτει, όπως προαναφέρθηκε, το χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και εξής. Συγκεκριμένα, η διάλυση της σοσιαλιστικής Γιουγκοσλαβίας και η ανεξαρτησία της Κροατίας, επιδρούν καταλυτικά στους Κροάτες ιστορικούς, καθώς τους δίνουν τη δυνατότητα να χαράξουν με σαφή και συστηματικό τρόπο, στα πλαίσια πλέον ενός ανεξάρτητου κροατικού κράτους, τις κατευθυντήριες γραμμές της κροατικής ιστοριογραφίας, η οποία θα νομιμοποιούσε και θα εδραίωνε στη συνείδηση του κόσμου τη νέα κρατική οντότητα¹¹. Με το πέρας μάλιστα του πολέμου στη Γιουγκοσλαβία και τη δρομολόγηση των διαδικασιών για οικονομική, θεσμική και πολιτική ανασυγκρότηση στο εσωτερικό της Κροατίας και για ενδυνάμωση της θέσης της στο εξωτερικό, αποκρυσταλλώθηκε και ο χαρακτήρας της επίσημης κροατικής ιστοριογραφίας αναφορικά με την ιστορική πορεία του γιουγκοσλαβικού κράτους¹². Από την

9. Βλ. σχετ. Marina Glamočak, *Koncepcije Velike Hrvatske i Velike Srbije u Političkoj Emigraciji* (Ιδέες περί Μεγάλης Κροατίας και Μεγάλης Σερβίας στους πολιτικούς μετανάστες), *Užice* 1997, ολόκληρο καθώς και το άρθρο της ίδιας, «La genèse de l'émigration politique Serbe et Croate», *Balkanologie* 2 (1998) 37-61.

10. Βλ. χαρακτηριστικά D. A. Tomasić, «Ethnic Components of Croatian Nationhood», *Journal of Croatian Studies* 3-4 (1962-1963) 1-18.

11. Σχετικά με την αναζήτηση ταυτότητας μέσω της ιστορίας και τις διάφορες τάσεις της κροατικής ιστοριογραφίας, βλ. Mirjana Gross, «Wie denkt man kroatische Geschichte? Geschichtsschreibung als Identitätsstiftung», *Österreichische Osthefte* 35 (1993) τχ. 1, σ. 73-98. Το άρθρο γράφηκε διαρκούντος του πολέμου στη Γιουγκοσλαβία και αυτό στερεί τη συγγραφέα από μία πιο αποστασιοποιημένη και νηφάλια προσέγγιση. Εντούτοις, είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικό όσον αφορά τα επιχειρήματα και τις απόψεις της κροατικής πλευράς, ενώ παρατίθεται και αρκετά πλήρης βιβλιογραφία για τις σερβικές και τις κροατικές θέσεις αντίστοιχα.

12. Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί η μονογραφία ενός από τους πιο γνωστούς Κροάτες

πλευρά των Σέρβων ιστορικών, επίσης, κρίθηκε απαραίτητος ένας επαναπροσδιορισμός και μία αναπροσαρμογή των στόχων της ιστορικής έρευνας και σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται η συστηματικότερη πλέον ενασχόληση με ιστορικές περιόδους, που θεωρούνταν ταμπού για την προγενέστερη ιστοριογραφία, όπως αυτή του μεσοπολέμου. Πλέον οι εξελίξεις στο Γιουγκοσλαβικό κράτος τη δεκαετία του '30 έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον πολλών μελετητών, οι οποίοι έχουν εντυπώσει σε άγνωστες μέχρι τώρα πτυχές του οικονομικού, κοινωνικού, πολιτιστικού και πολιτικού βίου. Είναι χαρακτηριστικό πως σε αντίθεση με τη συντριπτική πλειονότητα των Γιουγκοσλάβων μελετητών της σοσιαλιστικής περιόδου, οι οποίοι είχαν αντιμετωπίσει το χρονικό διάστημα 1918-1941 ως μία ενιαία περίοδο με ελάχιστες διαφοροποιήσεις, οι Σέρβοι μελετητές από τις αρχές της δεκαετίας του '90 προσπάθησαν να εμβαθύνουν στη μελέτη των διαφόρων μοντέλων διακυβέρνησης που εναλλάσσονταν στο μεσοπολεμικό Γιουγκοσλαβικό κράτος, να αναδείξουν τον σύνθετο και πολύπλοκο χαρακτήρα της σερβοκροατικής διαμάχης και να προωθήσουν την έρευνα σε ζητήματα που αφορούσαν τον ρόλο και τη δράση των πολυάριθμων κομματικών σχηματισμών, των πολιτιστικών εταιρειών και των εθνικιστικών οργανώσεων¹³.

Μία ιδιαίτερη κατηγορία μελετών συνιστούν τα έργα που εκπονήθηκαν και υποβλήθηκαν σε πανεπιστήμια και ερευνητικά κέντρα του εξωτερικού κατά την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου αλλά και αργότερα στη μεταψυχροπολεμική εποχή. Η ιδιαίτερη θέση της Γιουγκοσλαβίας του Τίτο στο διεθνές πολιτικό σκηνικό είχε προκαλέσει το ενδιαφέρον για τις εσωτερικές εξελίξεις, τόσο στο προπολεμικό όσο και στο μεταπολεμικό Γιουγκοσλαβικό κράτος, ιδιαίτερα μάλιστα όταν άρχισαν να διαφαίνονται οι πρώτοι κλυδωνισμοί στο σοσιαλιστικό οικοδόμημα στις δεκαετίες του '70 και του '80. Ωστόσο, η περίοδος του μεσοπολέμου, είτε λειτουργεί απλά και μόνο συ-

ιστορικούς, του Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije (1918-1991). Hrvatski pogled* (Ιστορία της Γιουγκοσλαβίας (1918-1991). Zagreb, Κροατική Θεώρηση), 1998.

13. Ενδεικτικά βλ. το τρίτομο έργο του Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije, 1918-1941* (Η εκπαιδευτική πολιτική της μοναρχικής Γιουγκοσλαβίας 1918-1941), Beograd 1996, καθώς και τη μελέτη του Ljubomir Petrović, *Jugoslovenska Država i Društvo u Periodici 1920-1941* (Το Γιουγκοσλαβικό Κράτος και η Κοινωνία στον Περιοδικό Τύπο 1920-1941), Institut za savremenu istoriju, Beograd 2000, σ. 119 κ.ε., όπου αναλύονται και ερμηνεύονται οι απόψεις που είχαν εκφραστεί σχετικά με φλέγοντα προβλήματα εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής σε δύο πολύ σημαντικά περιοδικά του μεσοπολέμου με ευρεία απήχηση. Βλ. επίσης τα έργα του Dragan Tešić, *Jugoslovenska Radikalna Zajednica u Srbiji 1935-1939* (Η Γιουγκοσλαβική Ριζοσπαστική Ένωση στη Σερβία 1935-1939), Institut za Savremenu Istoriju, Beograd 1997, σ. 35 κ.ε. και του ίδιου, «Organizovanje Omladine Jugoslovenske Radikalne Zajednice u Srbiji 1935-1939. godine» (Η Οργάνωση της Νεολαίας της Γιουγκοσλαβικής Ριζοσπαστικής Ένωσης στη Σερβία κατά το χρονικό διάστημα 1935-1939), *Istorija XX veka* 1 (1994) 81-95.

μπληρωματικά στην προβληματική των ερευνητών¹⁴, είτε αναλύονται και ερμηνεύονται συγκεκριμένες μόνο πτυχές των εξελίξεων εκείνης της εποχής¹⁵. Η προϊούσα παρακμή της Σοσιαλιστικής Γιουγκοσλαβίας κατά τη δεκαετία του '80 έδωσε το έναυσμα για περαιτέρω ενασχόληση με τους ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες που επηρέασαν τις εξελίξεις στα δύο γιουγκοσλαβικά κράτη, αναφορικά κυρίως με το εθνικό ζήτημα. Σε αυτήν την κίνηση πρωτοστάτησαν Γερμανοί και Αυστριακοί μελετητές¹⁶ και ιδιαίτερα το Südost-Institut, το ερευνητικό κέντρο του Μονάχου, με μακρά παράδοση στη συγγραφή και τη δημοσίευση μονογραφιών, περιοδικών, σειρών, λεξικών και βιβλιογραφιών σχετικά με την ευρύτερη περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Από το 1930, το έτος ίδρυσής του, έως σήμερα τα εκάστοτε μέλη του ινστιτούτου επιδόθηκαν, μεταξύ άλλων, στη συστηματική διερεύνηση των σερβοκροατικών σχέσεων στον μεσοπόλεμο. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα έχουν εκπονηθεί μεθοδολογικά άριστες μελέτες που προάγουν την πολύπλευρη και διεπιστημονική προσέγγιση του ζητήματος¹⁷.

Η μέχρι τώρα έρευνα και τα πιο πρόσφατα έργα γύρω από τις εξελίξεις στο μεσοπολεμικό γιουγκοσλαβικό κράτος και τις σερβοκροατικές σχέσεις έχουν καταλήξει στα εξής συμπεράσματα: Συγκεκριμένα, στον καθοριστικό παράγοντα της πολυεθνικής φυσιογνωμίας του γιουγκοσλαβικού κράτους προσμετρώνται πλέον άλλες τέσσερις αλληλένδετες παράμετροι: 1) Η ύπαρξη πολυάριθμων κομματικών σχηματισμών κατά τον μεσοπόλεμο, των οποίων η δράση, οι πρακτικές, τα προγράμματα και τα μέσα προπαγάνδας, όπως για

14. Η θέση της Γιουγκοσλαβίας στο μεταίχμιο μεταξύ του δυτικού και του ανατολικού συνασπισμού, το γιουγκοσλαβικό σοσιαλιστικό μοντέλο και η οικονομική προσέγγιση με τη Δύση ήταν τα κυριότερα θέματα γύρω από τα οποία περιστρέφονταν οι μελέτες ιστορικών και πολιτικών επιστημόνων της Δύσης. Βλ. για παράδειγμα τη μονογραφία του Stevan K. Pavlowitch, *Yugoslavia*, London 1971, σ. 53 κ.ε.

15. Alex N. Dragnich, *The First Yugoslavia. Search for a Viable Political System*, Hoover Institution - Stanford University, USA 1983, κυρίως σ. 57 κ.ε., όπου αναλύονται εκτενώς οι πολιτικές και οι θεσμικές παράμετροι των οξυτάτων αντιθέσεων στο πρώτο γιουγκοσλαβικό κράτος.

16. Βλ., για παράδειγμα, την εμπειριστατωμένη μελέτη του H. Sundhassen, *Geschichte Jugoslawiens 1918-1980*, Stuttgart 1982, κυρίως σ. 77-105, στις οποίες περιγράφονται και αναλύονται οι εξελίξεις της δεκαετίας του '30. Η μελέτη δημοσιεύθηκε δύο χρόνια μετά τον θάνατο του Τίτο και ήταν από τις πρώτες προσπάθειες σοβαρής και επιστημονικής ενασχόλησης με τα τεκταινόμενα στη Γιουγκοσλαβία από ξένους ερευνητές.

17. Βλ. ενδεικτικά τις μελέτες των Aleksandar Jakir, *Dalmatien zwischen den Weltkriegen. Agrarische und urbane Lebenswelt und das Scheitern der jugoslawischen Integration*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1999 και Srećko M. Džaja, *Die politische Realität des Jugoslawismus (1918-1991). Mit besonderer Berücksichtigung Bosnien-Herzegowinas*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2002, σ. 159 κ.ε., στις οποίες το ενδιαφέρον εστιάζεται σε δύο μεικτές πληθυσμιακά περιοχές του γιουγκοσλαβικού χώρου, τη Δαλματία και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη αντίστοιχα.

παράδειγμα οι εφημερίδες, τα περιοδικά και οι διάφοροι πολιτισμικοί οργανισμοί, αναπτύχθηκαν σε τοπικό επίπεδο, ακολουθώντας πρότυπα του παρελθόντος. Ουσιαστικά έφεραν τη σφραγίδα των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων, των πολιτικών εμπειριών και κατ' επέκταση των συμφερόντων των πολιτικών φορέων της εκάστοτε περιοχής στην οποία δρούσαν, διαιωνίζοντας διαφορές και χάσματα ακόμη και στους κόλπους μίας εθνικής ομάδας. 2) Οι συνεχείς αλλαγές των εσωτερικών διοικητικών ορίων, οι οποίες είχαν ως συνέπεια τη δυσλειτουργία της κεντρικής διοίκησης και την έλλειψη του απαραίτητου χρόνου και συντονισμού για την εδραίωση συγκεντρωτικών θεσμών και μηχανισμών που θα μπορούσαν να συσπειρώσουν τους πληθυσμούς. 3) Η ύπαρξη και δράση του παραστρατιωτικού παράγοντα σχεδόν σε όλα τα βαλκανικά κράτη του μεσοπολέμου, ο οποίος ευνοήθηκε και τροφοδοτήθηκε από τη θεσμική ανεπάρκεια που χαρακτήριζε αυτά τα κρατικά μορφώματα και από την αδυναμία των εκάστοτε κυβερνήσεων να κατευνάσουν τις οξύτατες οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και εθνικές αντιθέσεις στο εσωτερικό τους. Στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας και ιδιαίτερα στην περίπτωση των σερβοκροατικών σχέσεων, η δράση του παραστρατιωτικού παράγοντα προσέλαβε ιδιόμορφο χαρακτήρα, καθώς τόσο η επίσημη γιουγκοσλαβική ηγεσία, όσο και οι σερβικοί και οι κροατικοί κύκλοι υπέβαλλαν ενίοτε παραστρατιωτικές οργανώσεις για δικούς τους σκοπούς. 4) Η αδιάλειπτη παρουσία του διεθνούς παράγοντα που μεταφραζόταν σε ανταγωνισμό και σύγκρουση συμφερόντων στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο, όχι μόνο μεταξύ των αναθεωρητικών χωρών και των κρατών που επιθυμούσαν τη διατήρηση του status quo, αλλά ακόμη και στους κόλπους του κάθε συνασπισμού.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις βέβαια χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης, ενώ ακόμη δεν έχουν μελετηθεί αρκετά σημαντικές πτυχές της σερβοκροατικής διαμάχης. Αν και η σερβική και η κροατική ιστοριογραφία βρίσκονται ακόμη σε φάση προσαρμογής στη μεταγιουγκοσλαβική ρευστή πραγματικότητα και δεν έχουν απαγκιστρωθεί από τα στερεότυπα του παρελθόντος, συνεχώς γράφονται έργα που συμβάλλουν στη βαθύτερη κατανόηση και ερμηνεία των εξελίξεων που σφράγισαν την πορεία του μεσοπολεμικού γιουγκοσλαβικού κράτους.